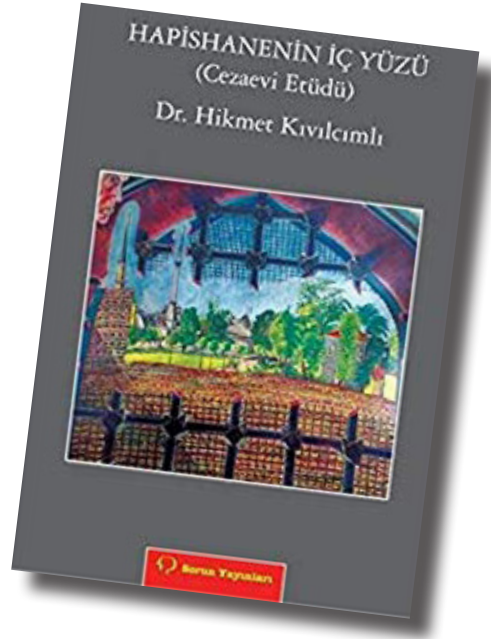

Bir işletme olarak hapishane

Özdeniz Pektaş

Hapishanenin İç Yüzü (Cezaevi Etüdü), Hikmet Kıvılcımlı
Sorun Yayınları, İstanbul, 2016.

Hikmet Kıvılcımlı'nın 1929–1933 yılları arasında hapis yattığı Elazığ Cezaevi'nde kaleme aldığı bu küçük hacimli kitap, dönemin hapishanelerinin canlı bir tasvirini sunuyor. Mahkûmların birbirleriyle ve cezaevi yönetimiyle olan ilişkileri, “istismar”, “iç meydancılık”, “dış meydancılık (kâtiplik)”, “ağalık”, “haraç” ve diğer bir dizi kavram üzerinden ayrıntılı ve deneyime dayalı bir şekilde anlatılıyor. Bu açıdan, kitabın bir hapishane sosyolojisi çalışması olduğunu söyleyebiliriz.

Kıvılcımlı'nın hapishane içindeki ilişkileri incelerken üzerinde durduğu bir husus daha var: mahkûmların çalıştırılması. Bu yazıda, yukarıda sözünü ettiklerimizden ziyade buna odaklanacağız. Bu hususa merkezi bir önem vermemizin birinci sebebi, bu kitabın, bilebildiğimiz kadarıyla, mahkûm emeğinin ülkemizdeki **ilk** Marksist analizi olmasıdır. İkinci sebep ise, Kıvılcımlı'nın analizinin bazı açılardan hala önemini koruyor olmasıdır.

Kıvılcımlı hapishanenin “içinde kurulduğu sosyetenin [toplumun] bir minyatürü” ve “bütün burjuva düzenlerindeki bütün kapitalist müesseseleri gibi bir işletme” olduğunu belirtirken, “işletme” ifadesini mecaz anlamda değil, ticari

faaliyette bulunan bir kurum (iktisadi teşebbüs) olarak kullandığının altını özellikle çizmektedir. Bu işletmeden yalnızca cezaevi idaresi ya da cezaeviyle yakından ya da uzaktan alakalı bürokratlar değil, aynı zamanda "...tefecisinden bankerine ve fabrikatörüne kadar her çeşit orta ve büyük burjuva" da faydalanmaktadır. Kıvılcımlı yine aynı minvalde çağdaş hapishanelerin kapitalist ve mahpus işçinin karşılaştığı bir kurum olduğunu söylemektedir. Fakat bunları söylerken Türkiye'den hiçbir somut örnek vermemektedir. Bildiğimiz kadarıyla, mahkûm emek gücünün piyasa için üretim yapmak amacıyla doğrudan kapitalist sınıf tarafından kullanılması 2000'li yılların ortasından itibaren **kurumsal** bir hal aldı. Bunun öncesinde, 1980'li yıllarda mahkûmların nadiren de olsa hapishane dışında, kapitalist işletmelerde çalıştırıldığını söyleyebiliriz. Bunlar haricinde mahkûmlar her zaman devlet adına çalıştırılıyorlardı. Eğer Kıvılcımlı'nın ifadeleri Türkiye'den bir örneğe ya da örneklere göndermede bulunuyorsa, bunların araştırılması Türkiye emek tarihi araştırmalarına önemli bir katkı olacaktır.

Kıvılcımlı iki çalışma sisteminden söz etmektedir. Bunlardan birincisi "hapishane içinde çalışma"dır. Bu, iki alt başlığa ayrılıyor: a) Atölye usulü çalışma; b)Angaryalar. Kıvılcımlı'ya göre, bu iki çalışma tarzı da "derebeyce vasıflarla yüklüdür". Atölye usulü çalıştırılan mahkûmlar "jandarmasından müdürüne kadar bütün idarenin kendi [iş] kolundaki ihtiyaçlarını bedava ya da bedavaya yakın şartlarla gidermek mecburiyetindedir." Mahkûmlar elde ettiği gelirden "haraç" vermek zorundadır. Bunun yanı sıra müdür istediği zaman atölyedeki aletlere el koyabilmektedir. Ancak bu çalışma türünden çıkar elde eden yalnızca cezaevi idaresi değildir:

Bu atölye istismarına mahpuslardan da bir kısmı iştirak edebilir... Boğaz tokluğuna mahpus çalıştırarak yüzde birkaç yüz kazancı idare ile paylaşır. Bu yok pahasına iş kuvveti sayesinde, hapishanede birkaç sene içinde bir çorap makinesiyle başlayıp on çorap makinesi sahibi olan katiller; kendi eliyle mürettepliğe başladığı halde sonradan bütün hapishane atölyelerini her türlü vasaiti yerinde kocaman bir asri matbaaya çeviren İngiliz casusları tanıdım.

Angarya çalışma, hapishanenin tamiri, tesisat işleri, badanası, sıvası vb. işleri içermektedir. Bu çalışma tarzında ya mahpusa söz verilen ücretten çok daha azı ödenir ya da mahpus emeğinin karşılığında hiçbir ücret alamaz. Kıvılcımlı bu çalışma tarzınının toprak-bendle ağa arasındaki ilişkiden farklı olmadığı söyler.

İkincisi ise, hapishane dışında çalıştırmadır. Bunun da "derebeyce vasıflar" içeren bir alt türü mevcuttur. Mahkûmlar, Halkevi inşaatı, cezaevi müdürünün evinin onarılması, hapishane doktorunun bağlarını çapalamak vb. işlerde hiçbir ücret ödenmeden çalıştırılmaktadır. Mahkûmlar bir dizi zor yoluyla bu işleri yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Kıvılcımlı cezaevinin elindeki en etkili

tehdidin mahkûmun ziyaretçileriyle görüşmekten mahrum bırakılması olduğunu belirtmektedir. Hapishane dışında çalıştırmanın diğer bir alt türü “Halisü'd-dem [saf kan, kanına başka kan karışmamış] kapitalist istismarı”dır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kıvılcımlı mahkûm emek gücünün kapitalist sınıf tarafından sömürülmesine Türkiye'den somut bir örnek vermiyor. Ancak, kitabın bu bölümünde, mahkûm emeğine ilişkin üç özellik sayıyor ki, bunlar günümüzde piyasaya üretim yapmak için modern tarihin herhangi bir döneminden daha yoğun bir biçimde kullanılan bu emek biçiminin neden sermaye için tercih edilir olduğunu açıklamaktadır: “Mahpus işçi, harikulade uslu, harikulade ucuz ve harikulade istikrarlı iş eli demektir. Yani herhangi bir kapitalist işletme için ideal işçi!”. Mahpus işçiyi uslu yapan tabii olduğu yasal zordur. “Kelepçesi cebinde, jandarması başucunda” mahkûmlar, dışarıdaki işçilerin sahip olduğu ya da en azından mücadelenin konusu haline getirebileceği haklardan –sendika, grev vb.- en başından itibaren mahrumdur. Mahkûmları istikrarlı yapan ise, emek gücünü emek piyasasında kendi iradesiyle metalaştırma kapasitesinden bütünüyle yatılmış, hareketliliğinin kısıtlanmış ve “kapitalistin istediğinden çok daha fazlasıyla işletmeye zincir-bend bir işçi” olmasıdır. Kıvılcımlı bu emek biçiminin ne kadar ucuz olduğunu ise bir karşılaştırma üzerinden açıklıyor. Zonguldak'taki madenlerde çalıştırılan mahkûmlara 60 kuruş ödenirken, aynı iş için “özgür” bir işçi 110 kuruş almaktadır.¹

Mahkûm emeğinin sermaye açısından “ideal işçi” olduğunu düşünse de Kıvılcımlı bu emek biçiminin –ve genel olarak özgür olmayan emek biçimlerinin- kapitalizmin doğasıyla çelişkili olduğunu ileri sürmektedir:

Modern işçi demek, her şeyden evvel iş kuvvetini serbest pazarda hür bir insan gibi satan insan demektir. Zincir-bend bir işçi kitlesi kurmak, kapitalist şartlar içinde toprak-bendliği yeniden ihya etmeye varabilir. Bu hal, derebeyliğe dönmek olur. Yani kapitalizme has olan maddi terakki ve inkişaf hızı bu yüzden baltalanmış olur.

Kıvılcımlı, en azından burada, özgür emeği kapitalizmin –insanların üretim araçlarından koparılması ve üretim araçlarının sürekli gelişimi gibi- *doğrudan* bir sonucu olarak ele alıyor. Biz bu kanaati paylaşmıyoruz. Proletaryanın emekgücünü kendi iradesiyle satma kapasitesine *sınıf* olarak sahip olması, sermayenin bunu kısıtlamaya yönelik ‘yukarıdan sınıf mücadelesi’ne karşı verdiği ‘aşağıdan sınıf mücadelesi’ nin bir ürünüdür. Bu anlamda “modern işçi” nin yaratıcısı bir tarafıyla da sınıfının kendisidir. Emek gücünün denetimi sınıf mücadelesine her zaman içkindir

¹ 2019 yılı itibariyle, cezaevi işyurtlarında çalışan mahkûmların günlük ücretleri: Usta 17,75 TL, Kalfa 15,25 TL, Çırak 14,00 TL'dir. Stajyer kategorisinde olanlara sadece iaaş bedeli ödenmektedir. Bkz. <https://iydb.adalet.gov.tr/Resimler/BilgiBankasi/123201912826PMparasal%20s%C4%B1n%C4%B1rlar%202019.pdf>

ve eğer günümüzde bu “modern işçi”den geriye doğru bir gidişten söz ediyor ve özgür olmayan emek biçimlerinin hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde yaygınlaştığına tanıklık ediyorsak, bunun sebebi ‘yukarıdan sınıf mücadelesi’ne aşağıdan aynı şekilde karşılık verilememesidir.² Bu nedenle, özgür olmayan emek biçimlerini, kapitalizmin gelişimini baltayan “derebeyce” bir unsur olarak değil, sermayenin işçi sınıfı üzerindeki denetimini sağlamlaştırmak ve krizlerine çözüm üretmek için tamda Kıvılcımlı’nın yukarıda saydığı özellikleri nedeniyle başvurduğu bir yöntem olarak görmek gerekir.

Kıvılcımlı’nın burada özgür olmayan emeği, piyasada hareketliliğe sahip olmayan (zincir-bend) emek olarak da tanımladığı söylenebilir. Fakat emeğin hareketliliğe sahip olması, onu doğrudan özgür emek yapmaz ya da özgür olmayan emek de piyasada hareketliliğe sahip olabilir. Örneğin, Alex Lichtenstein, 19. yüzyılda ABD’de mahkûmların madenlerde çalıştırılmasının sebebinin “yalnızca sürekliliği değil, aynı zamanda özgür emekten farklı olarak diğer üretim faktörleri olan sermaye, teknoloji ya da idari uzmanlık gibi istenildiği zaman ve şekilde hareket ettirilebilmesi” olduğunu belirtmektedir.³ Başka bir örnek verirse, Doğu Anadolu bölgesi’nden mevsimlik işçi olarak fındık toplamak için Karadeniz bölgesine gelen Kürt işçilerin emek gücü tümüyle, mevsimlik işçilerin akrabalık/aşiret bağları vasıtasıyla ilişki kurduğu “dayıbaşı” denilen tarım aracısının kontrolündedir. Karadeniz’e göç eden bu işçilerin yalnızca iş bulabilmesi değil, aynı zamanda işten çıkabilmeleri ya da bir işten başka bir işe geçebilmeleri yani emeklerini yeniden satabilmeleri de –dil, hiç bilinmeyen bir bölgede bulunma, borçlanma ya da daha sonraki yıllarda iş bulamama korkusu vb. nedenlerin de etkisiyle- tarım aracısının inisiyatifindedir. Bu durumda, göç yani emeğin hareketliliği özgür olmayan emeğin kurucu unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.⁴

Kıvılcımlı son olarak mahkûmların çalıştırılma koşullarına ilişkin iki öneride bulunmaktadır: (1) mahkûmlara özgür işçiye ödenene eşit ya da yakın bir ücret verilmelidir ve (2) mahkûmlar yalnızca devlet teşebbüslerinde çalıştırılmalıdır. Kıvılcımlı, Marx ve Engels gibi, mahkûmların çalıştırılmasına karşı çıkmamaktadır, ama mahkûmların sadece devlet için çalıştırılması noktasında onlardan ayrılmaktadır. Marx ve Engels mahkûmların kapitalist sınıf tarafından çalıştırılmasına sosyalistlerin

---

2 Tom Brass, *Towards a Comparative Political Economy of Unfree Labor: Case Studies and Debates*, Frank Cass, 1999, s. 150.

3 Alex Lichtenstein, *Twice the Work of Free Labor: The Political Economy of Convict Labor in the New South*, Verso Books, 1996, s. 120.

4 Özgür Burçak Gürsoy, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri”, *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları* içinde, ed. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2013, s. 56–57. Ayrıca bkz. Sidar Çınar, *Öteki Proletarya: De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri*, NotaBene, 2014.

karşı çıkmaması gerektiğini söylemektedir:

Cezaevlerinde çalışmanın düzenlenmesi: Genel bir işçi programında küçük bir talep. Her ne olursa olsun, rekabet korkusuyla sıradan mahkûmların hayvan muamelesi görmelerine izin verilemeyeceği ve özellikle de ıslah olmalarının biricik aracı olan üretken emekten yoksun bırakılmalarının söz konusu olmadığı açıkça belirtilmeliydi. Sosyalistlerden en azından bu beklenirdi.⁵

Kıvılcımlı'nın kaygısı Marx ve Engels'inkinden farklıdır. Türkiye'de işgücü zaten çok ucuzdur ve bu durum “sınaî ve medeni inkişafa engeldir”. Mahkûmların hâlihazırda çok ucuz olan bu iş gücüne “büsbütün bedava bir rakip olarak çıkarılması, Türkiye'nin terakkisini bir daha ta kökünden baltalamak” olacaktır. Tekil kapitalistler açısından “ideal işçi” olan mahkûmlar, bir bütün olarak kapitalizmin gelişimi önünde bir engel teşkil edecektir. Kıvılcımlı'nın mahkûmların çalıştırılmasına kalkınmacı bir perspektiften baktığı söylenebilir. Piyasa için yapılan üretimin bir kısmının cezaevlerine kaydırılması emek piyasasını daraltacak, ücretlerin yükselmesinin önüne set çekecek ve bu da kalkınmanın motoru olan iç tüketimin zayıf kalmasına neden olacaktır.

Marx ve Engels'in meseleye lümpen proletaryanın sınıf bilincini kazanması açısından yaklaştığı öne sürülebilir. Emek gücünü satarak geçimlerini sağlamak imkânından mahrum kalmış ve bu sebeple hırsızlık, soygun, yağma ve fahişelik gibi işlere yönelmiş olan, “gerici entrikaların paralı askeri olmaya hazır” lümpen proletaryanın cezaevi içerisinde sermayeyle doğrudan muhatap olması, bu insanların işçi sınıfının saflarına çekilmesine olanak sağlayacaktır.

Kıvılcımlı'nın kapitalizm ile mahkûm emeği ve daha genel olarak özgür olmayan emek biçimleri arasında kurduğu ilişkinin hatalı olduğu düşünsek de özellikle mahkûm emeğinin kullanımına ilişkin önerilerinin daha fazla tartışılmayı hak ettiğini düşünüyoruz. Sol bu konuya nasıl yaklaşmalıdır? Mahkûm işçilerle ilgili olarak günümüzde hangi talepler gündeme getirilmelidir? Mahkûm emeği ülkemizde hem devlet hem de sermaye tarafından yoğun bir şekilde kullanılsa⁶ da, takip edebildiğimiz kadarıyla, bu sorular ne sendikaların ne de solun gündeminde ciddi bir yer işgal etmiyor. Bu kitabın bu meseleleri daha fazla gündeme getireceğini ümit ediyoruz.

5 K. Marx ve F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, 2002, s. 43.

6 Konuyla ilgili olarak şu eski yazımıza bakılabilir: Özdeniz Pektaş, “Mahkûm Emeği: Emeğin Tutsak Hali”, *Devrimci Marksizm* 21/22, 2015, 93–109. Güncel bilgilere İsyurtları Daire Başkanlığı'nın sitesinden ulaşılabilir: <http://www.iydb.adalet.gov.tr/>.